

دانشکده علوم انسانی

گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی فقهی - حقوقی تنظیم جمعیت؛ با تأکید بر مسائل روز

استاد راهنما

دکتر حسن قاسمی مقدم

استاد مشاور

دکتر علی تولائی

پژوهش و نگارش

منیره حاجی هادی

مهرماه ۱۳۹۳

تقدیم بر تو ای منتظر منتظران...
همیشه از نگاه تو، حس غرور می‌کنم
آری تو ای امت من، شادی و شور می‌کنم
تو پشتوانه‌ی منی، تو ای امید آخرین
گذشته‌های جاودان، با تو مرور می‌کنم
به هر تولدت مرا، جان دوباره می‌دهی
که در غیاب هم بسی، حس حضور می‌کنم
مهدی فاطمه کنون در انتظار یاور است
بیا که با تولدت، جهان غرق سرور می‌کنم
حضور پر غیور تو آیتی از لطف خداست
که با جهادت اهرمن، راهی گور می‌کنم
با همت حسینی و با ذکر و نام یا علی
چشم عدوی خسته را، با دشنه کور می‌کنم
تو را به سوی کوی دوست، به سمت هستی دگر
ضیافت الهی و جنت و حور می‌کنم

قدردانی و تشکر

با سپاس فراوان از

پدر و مادر عزیزم به پاس زحمات و فداکاری‌های خالصانه

و

استاد راهنما جناب آقای دکتر قاسمی مقدم به پاس دقت و سخاوت علمی

و

استاد مشاور جناب آقای دکتر تولائی به پاس زحمات مشاوره

چکیده

این پژوهش با روشی توصیفی - تحلیلی و با در نظر گرفتن کلیه احکام فقهی مرتبط با نظام خانواده و جامعه اسلامی، به بررسی مسائل جمعیتی در دو بعد فردی و حکومتی پرداخته است. لذا با تأکید بر فقه اسلامی، حکم تکلیفی افراد و وظایف حکومت در این زمینه را مورد ارزیابی و در نهایت با نقد برخی از قوانین موجود در راستای مباحث جمعیتی حفظ مصالح جامعه را مورد هدف قرار داده است. از این روی به دلیل برداشت‌های فقهی متفاوت در باب عزل، آراء مختلفی در مورد احکام سایر مصادیق تنظیم خانواده توسط فقهای اسلام برای افراد مسلمان عنوان گشته است. اگرچه در این میان برخی قائل به جواز استعمال کلیه روش‌های پیشگیری از باروری شده‌اند؛ اما بنابر ادله فقهی چون حرمت سقط جنین، قاعده لاضرر، حرمت لمس و نظر اجنبی، حرمت تغییر خلقت و سلب منافع، حکم تکلیفی حرمت در مورد استعمال روش‌های دائمی و برخی از روشهای موقت بعید به نظر نمی‌رسد.

از طرف دیگر با توجه به تأکیدات احکام شریعت اسلام در مورد جلوگیری از کاهش نسل و همسویی بسیاری از قواعد فقهی مثل قاعده نفی سبیل و حفظ نظام و نیز ضرورت نفی سکولاریسم با این دیدگاه، حکومت اسلامی باید تدابیری موافق با افزایش جمعیت جهت بهبود اوضاع فعلی و رسیدن به جمعیت مطلوب منطبق با موازین شرعی و فقهی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، پزشکی و قضایی اتخاذ نماید. لذا برای تدابیر فرهنگی دولت منطبق با فقه اسلامی مباحثی چون تشویق به ازدواج، مبارزه با بی‌بندوباری و کاهش فرهنگ تجرد و نیز فرهنگ‌سازی مناسب در مورد اشتغال زنان و نقش مادری قابل طرح است. همچنین کلیه حمایت‌های مالی و یا حمایت از زنان شاغل جهت بهبود اوضاع اقتصادی بنابر آموزه‌های اسلام باید در راستای اعمال کارگزاران حکومت اسلامی جهت تکثیر نسل قرار بگیرد. توانمندسازی جنسی، کنترل روش‌های جلوگیری از باروری و افزایش زایمان طبیعی از مسائل پزشکی و کاهش میزان طلاق و نیز استفاده مناسب از مجازات‌های کیفی مرتبط با مباحث جمعیتی باید در حیطه اعمال قضایی دولت برای تکثیر نفوس قرار گیرد.

واژگان کلیدی: جمعیت، فقه امامیه، تنظیم خانواده، سیاست‌های حکومت، جلوگیری از کاهش

نسل.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
۶.....	فصل نخست: حکم تکلیفی فرد مسلمان در تنظیم خانواده.....
۷.....	۱-۱ تاریخچه خانواده در اسلام.....
۷.....	۱-۱-۱ تشکیل خانواده در اسلام.....
۸.....	۱-۱-۱-۱ آیات.....
۹.....	۱-۱-۱-۲ روایات.....
۱۰.....	۱-۱-۲-۱ وسعت رزق و روزی.....
۱۰.....	۱-۱-۲-۲ نهی از عزوبت و تجرد.....
۱۱.....	۱-۱-۲-۳ نهی از رهبانیت.....
۱۳.....	۱-۱-۲ توالد و تناسل در اسلام.....
۱۳.....	۱-۲-۱ آیات.....
۱۶.....	۱-۲-۲ روایات.....
۱۶.....	۱-۲-۲-۱ ازدواج با زن ولود.....
۱۷.....	۱-۲-۲-۲ مطلوبیت اولاد.....
۱۸.....	۱-۲-۲-۳ ترک روابط نامشروع.....
۱۹.....	۲-۱ تنظیم خانواده.....
۱۹.....	۱-۲-۱ مفهوم.....
۲۰.....	۲-۲-۱ تاریخچه.....
۲۱.....	۳-۲-۱ اهداف.....

- ۲۱-۲-۴-۱ روش‌ها..... ۲۱
- ۲۲-۲-۴-۱ جلوگیری از انعقاد نطفه..... ۲۲
- ۲۲-۲-۴-۱-۱ روش‌های موقت..... ۲۲
- ۲۲-۲-۴-۱-۱-۱ روش‌های طبیعی..... ۲۲
- ۲۳-۲-۴-۱-۱-۲ روش‌های غیر طبیعی..... ۲۳
- ۲۳-۲-۴-۱-۱-۲ روش‌های هورمونی..... ۲۳
- ۲۵-۲-۴-۱-۱-۲ روش‌های سدکننده..... ۲۵
- ۲۶-۲-۴-۱-۱-۳ روش مکانیکی..... ۲۶
- ۲۷-۲-۴-۱-۲ روش‌های دائمی..... ۲۷
- ۲۷-۲-۴-۱-۲ عقیم‌سازی مردان..... ۲۷
- ۲۷-۲-۴-۱-۲ عقیم‌سازی زنان..... ۲۷
- ۲۸-۲-۴-۲ از بین بردن نطفه منعقد شده..... ۲۸
- ۲۹-۲-۴-۲-۱ سقط خود به خود..... ۲۹
- ۳۰-۲-۴-۲-۱ سقط القا شده..... ۳۰
- ۳۱-۳-۱ حکم تکلیفی فرد مسلمان..... ۳۱
- ۳۲-۳-۱ حکم اولیه..... ۳۲
- ۳۲-۳-۱-۱ ادله فقهی موافقان کنترل خانواده..... ۳۲
- ۳۳-۳-۱-۱ روش‌های موقت..... ۳۳
- ۳۳-۳-۱-۱-۱ روایات..... ۳۳
- ۳۴-۳-۱-۱-۱-۲ قاعده نفی عسر و حرج..... ۳۴
- ۳۶-۳-۱-۱-۱-۲ اصل اباحه..... ۳۶
- ۳۶-۳-۱-۱-۲-۳ عدم انحصار حکمت نکاح به استیلا..... ۳۶
- ۳۷-۳-۱-۱-۲-۴ عدم اشتراط عزل با رضایت هر یک از زوجین..... ۳۷

- ۳۸.....۱-۳-۱-۱-۱-۱-۲-۴-۱ عدم اشتراط عزل زوج با رضایت زوجه.
- ۳۸.....۱-۳-۱-۱-۱-۱-۲-۴-۱ عدم تضييع حقوق زوجه.
- ۳۹.....۱-۳-۱-۱-۱-۱-۲-۴-۲ دلالت قاعده تسليط بر عزل زوج.
- ۴۰.....۱-۳-۱-۱-۱-۱-۲-۴-۲ عدم اشتراط عزل زوجه با رضایت زوج.
- ۴۱.....۱-۳-۱-۱-۲-۱-۱-۱-۲ روش‌های دائمی.
- ۴۲.....۱-۳-۱-۲-۱-۱-۱-۲ ادله فقهي مخالفان کنترل خانواده.
- ۴۲.....۱-۳-۱-۲-۱-۱-۲ ادله کراهت.
- ۴۲.....۱-۳-۱-۲-۱-۱-۲ روایات.
- ۴۴.....۱-۳-۱-۲-۱-۲-۱-۲ اشتراط عزل زوج با رضایت زوجه.
- ۴۴.....۱-۳-۱-۲-۱-۲-۱-۲ اصل عدم اذن زوجه.
- ۴۴.....۱-۳-۱-۲-۱-۲-۲ لزوم پرداخت ديه به زوجه.
- ۴۶.....۱-۳-۱-۲-۱-۲-۳ تضييع حق زوجه.
- ۴۸.....۱-۳-۱-۲-۲-۱-۲ ادله حرمت.
- ۴۸.....۱-۳-۱-۲-۲-۱-۲ روش‌های موقت.
- ۴۸.....۱-۳-۱-۲-۲-۱-۲ ممنوعیت عزل زوجه پس از تقارب.
- ۵۰.....۱-۳-۱-۲-۲-۱-۲ قاعده لاضرر.
- ۵۳.....۱-۳-۱-۲-۲-۲-۲ روش‌های دائمی.
- ۵۴.....۱-۳-۱-۲-۲-۲-۱-۲ قاعده لاضرر.
- ۵۵.....۱-۳-۱-۲-۲-۲-۲ نقص عضو (تغییر خلقت).
- ۵۶.....۱-۳-۱-۲-۲-۲-۳ لمس و رؤیت.
- ۵۷.....۱-۳-۱-۲-۲-۲-۴ سلب منافع.
- ۵۸.....۱-۳-۱-۲-۲-۳ از بین بردن نطفه منعقدشده.
- ۵۸.....۱-۳-۱-۲-۲-۳ آیات.

- ۱-۳-۱-۲-۲-۳-۲ روایات..... ۵۹
- ۱-۳-۲ حکم ثانویه..... ۶۱
- ۱-۳-۲-۱ خطر وقوع بارداری..... ۶۲
- ۱-۳-۲-۲ خطر ادامه بارداری (سقط درمانی)..... ۶۳
- ۱-۳-۲-۱ حفظ جان یا سلامت مادر..... ۶۴
- ۱-۳-۲-۱-۱ قانون اهم و مهم..... ۶۴
- ۱-۳-۲-۲-۱ دفاع مشروع..... ۶۵
- ۱-۳-۲-۲-۳ قاعده لاضرر..... ۶۵
- ۱-۳-۲-۲-۲ بیماری‌ها و ناهنجاری‌های جنینی..... ۶۶
- ۱-۴-۱ دستاورد..... ۶۷
- فصل دوم: علل و تدابیر حکومت اسلامی برای تنظیم جمعیت..... ۷۰
- ۱-۲ موضوع‌شناسی تدابیر حکومت اسلامی در رابطه با تنظیم جمعیت..... ۷۱
- ۱-۲-۱-۱ تعریف و انواع جمعیت..... ۷۱
- ۱-۲-۲-۱ تعریف سیاست‌های جمعیتی..... ۷۲
- ۱-۲-۳-۱ انواع سیاست‌های جمعیتی..... ۷۲
- ۱-۲-۴-۱ اندیشه‌ها و سیاست‌های جمعیتی جهان..... ۷۳
- ۱-۲-۴-۱-۱ افزایش..... ۷۳
- ۱-۲-۴-۲ کاهش..... ۷۴
- ۱-۲-۴-۳ ثبات..... ۷۵
- ۱-۲-۴-۴ تناسب..... ۷۶
- ۱-۲-۵-۱ سیاست‌های جمعیتی ایران..... ۷۶
- ۱-۲-۵-۱-۱ قبل از انقلاب اسلامی..... ۷۶
- ۱-۲-۵-۲ بعد از انقلاب اسلامی..... ۷۸

- ۲-۲-۲-۲ بایسته‌های فقهی و حقوقی ناظر بر تدابیر حکومت اسلامی..... ۸۰
- ۱-۲-۲-۲ مبانی فقهی مسئولیت حکومت در قبال تنظیم جمعیت..... ۸۰
- ۱-۱-۲-۲-۲ ضرورت نفی سکولاریسم از طریق تنظیم جمعیت..... ۸۰
- ۲-۱-۲-۲ نقش تنظیم جمعیت در رابطه با حفظ نظام..... ۸۱
- ۳-۱-۲-۲ نقش تنظیم جمعیت در ارتباط حکومت اسلامی با سایر حکومت‌ها..... ۸۳
- ۲-۲-۲-۲ تدابیر حکومت اسلامی برای تنظیم جمعیت..... ۸۶
- ۱-۲-۲-۲-۲ تدابیر فرهنگی..... ۸۷
- ۱-۱-۲-۲-۲-۲ تشویق به ازدواج..... ۸۷
- ۱-۱-۱-۲-۲-۲-۲ کاهش سن ازدواج..... ۸۷
- ۲-۱-۱-۲-۲-۲-۲ تعدد زوجات..... ۹۰
- ۲-۱-۲-۲-۲-۲ مبارزه با بی‌بندوباری و کاهش فرهنگ تجرد..... ۹۷
- ۳-۱-۲-۲-۲-۲ فرهنگ‌سازی مناسب در مورد اشتغال زنان و نقش مادری..... ۱۰۱
- ۲-۲-۲-۲-۲ تدابیر اقتصادی..... ۱۰۴
- ۱-۲-۲-۲-۲-۲ حمایت‌های مالی..... ۱۰۴
- ۲-۲-۲-۲-۲-۲ حمایت از زنان شاغل..... ۱۰۶
- ۳-۲-۲-۲-۲ تدابیر پزشکی..... ۱۰۷
- ۱-۳-۲-۲-۲-۲ توانمندسازی جنسی..... ۱۰۷
- ۲-۳-۲-۲-۲-۲ کنترل روش‌های جلوگیری از باروری..... ۱۱۲
- ۳-۳-۲-۲-۲-۲ افزایش زایمان طبیعی..... ۱۱۶
- ۴-۲-۲-۲-۲ تدابیر قضایی..... ۱۱۷
- ۱-۴-۲-۲-۲-۲ کاهش میزان طلاق..... ۱۱۷
- ۲-۴-۲-۲-۲-۲ استفاده مناسب از مجازات‌های کیفری..... ۱۲۰
- ۳-۲-۲-۲-۲-۲ دستاورد..... ۱۲۴

نتیجه‌گیری و پیشنهادات.....۱۲۶

فهرست منابع و مآخذ.....۱۳۰

مقدمه

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا
وَنِسَاءً...^۱

سیاس خدایی را که گنجی مخفی بود و خواست تا شناخته شود، پس در کار خلقت شد و در کن فیکونی گیتی را گسترده و قرارگاه انسان‌ها نمود. آنگاه هدف خلقت انسان‌ها را عبودیت خویش خواند که: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ».^۲ پس موجودی را که غایتش عبودیت پروردگار هستی است محترم شمرد و خواهان تکثیر نوعش بر گستره زمین گشت و پاره‌ای از نیازهایش را بر این اساس استوار نمود.

اما بدون شک این عبودیت بدون راهنمای معبود میسر نمی‌شد. پس رحمان رحیم دینش را بر ما فرو فرستاد تا راهش را بیوئیم. دین جامع و کاملی که پاسخ هیچ پرسشی را در مسیر تحقق هدف خلقت فروگذار نکرده است و با قرار دادن قدرت عقل انسان را بر سایر مخلوقات برتری بخشید و آن را وسیله‌ای برای فهم دینش قرار داد. پس انسان سالک همواره برای تأمین سعادت دنیوی و اخروی سعی در فهم شریعت اسلام به عنوان حلال کلیه حوادث و رخدادهای موجود نمود و زندگی فردی و اجتماعی خود را با آن انطباق داد و بر این اساس جهت حفظ جامعه اسلامی بنابر آموزه‌های دین اسلام در زمینه‌های مختلف به سیاست‌گذاری روی آورد.

لذا بررسی مسائل جمعیتی نیز به عنوان یکی از چالش‌برانگیزترین دغدغه‌های بشر تا کنون طی چند مرحله مورد ارزیابی قرار گرفته است و کنترل جمعیت در سه دهه اخیر با بروز تدابیری در زمینه جلوگیری از بارداری و یا فاصله‌گذاری بین زایمان‌ها از طریق وسایل پیشگیری از باروری به واسطه علم پزشکی و همچنین حذف کلیه سیاست‌های تشویقی کثرت اولاد به عنوان اساس فعالیت‌های اجرایی مد نظر قرار گرفت و در نهایت از سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر تنظیم خانواده به عنوان یکی

^۱. سوره النساء، آیه ۱.

^۲. سوره الذاریات، آیه ۵۶.

از راه‌های برقراری تعادل میان توسعه اقتصادی - اجتماعی و رشد جمعیت یاد شد، بدون توجه به این مسأله که کاهش جمعیت خود معضلات بی‌شماری را در پی خواهد داشت.

بروز عوارض عدیده سیاست‌های تنظیم جمعیت در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی، نظامی و... بدون توجه و نگاه دقیق و موشکافانه به احکام و قوانین اسلام عامل اصلی برای روی‌آوری به این کار تحقیقی گردید. از این روی پژوهش حاضر به دنبال هماهنگ کردن ساز و کارهای ملت و دولت با احکام مدون اسلامی به واسطه دریافت برنامه‌ای کارآمد و اثر بخش از فقه اسلامی است که در نهایت منجر به وضع قوانین و سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر افزایش فعلی جمعیت مسلمانان جهت دستیابی به جمعیتی مطلوب و متعادل به خصوص مسلمانان شیعه در کشور ایران گردد.

لذا هدف از ارائه این پژوهش پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. برای توجیه کاهش جمعیت به کدام ادله فقهی استناد شده است؟

۲. از نظر فقهی چه انتقاداتی بر استدلال‌های فقهی مربوط به توجیه کاهش جمعیت وجود دارد؟

۳. مطابق با ادله فقهی، حکم تکلیفی فرد مسلمان در مورد تنظیم جمعیت چیست؟

۴. از نظر فقهی و قانونی، وظایف حکومت اسلامی در مورد تنظیم جمعیت چیست؟

به دلیل اتخاذ سیاست‌های جمعیتی مبتنی بر کنترل توسط دولت در سه دهه اخیر، کلیه پژوهش‌ها و تحقیقات علمی همسو با این هدف صورت گرفته است. به عنوان نمونه مقالاتی موافق با طرح کنترل جمعیت و عقیم‌سازی با رویکرد فقهی همچون تنظیم خانواده و مبانی مشروعیت آن از دیدگاه علمای امامیه^۱، کنترل جمعیت و عقیم‌سازی^۲، نگرشی نو بر حکم فقهی روش‌های پیشگیری از انعقاد نطفه در تنظیم خانواده^۳، تأثیر آموزه‌ها و فتاوی شیعی در رشد و کنترل جمعیت^۱ و... موجود است.

---

۱. کریمی، زینب، «تنظیم خانواده و مبانی مشروعیت آن از دیدگاه علمای امامیه»، فصلنامه بانوان شیعه، ش ۱۳ و ۱۴، ۱۳۸۶ش، صص ۲۷۷ - ۳۰۰.

۲. خرازی، سید محسن، «کنترل جمعیت و عقیم‌سازی» بخش دوم، مجله فقه اهل البیت علیهم‌السلام، ج اول، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل البیت علیهم‌السلام، قم، بی تا، ج ۲۲، صص ۳۱ - ۵۸.

۳. خلجی، حسن‌رضا، «نگرشی نو بر حکم فقهی روش‌های پیشگیری از انعقاد نطفه در تنظیم خانواده»، فصلنامه تخصصی فقه و تاریخ تمدن، ش ۲۶، ۱۳۸۹ش، صص ۴۱ - ۵۸.

البته تغییر سیاست جمعیتی در ایران از سال ۱۳۹۱ و توجه به افزایش جمعیت به واسطه جلوگیری از کاهش نرخ باروری و ارتقای آن سبب گردید تا پژوهش‌های زیادی در این زمینه صورت بگیرد. اما با توجه به جستجوهای صورت گرفته در سایت‌های اینترنتی و بالأخص پایگاه‌های اینترنتی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران، گوگل اسکولار، نورمگز، سایت حوزه نت و... تحقیقی اعم از کتاب، پایان‌نامه و یا مقاله با عنوان «بررسی فقهی - حقوقی تنظیم جمعیت؛ با تأکید بر مسائل روز» مشاهده نگردید. اگرچه در پژوهش‌های ذیل به بررسی اجمالی برخی از مباحث و عناوین مرتبط با این فعالیت تحقیقی پرداخته شده است؛ اما این رساله به دلیل بررسی همه جانبه مسائل جمعیتی در بعد فردی و حکومتی منطبق با برداشت‌های فقهی و قوانین مدون اسلامی با توجه به آیات، روایات و نیز قواعد فقهی مرتبط در این زمینه نسبت به تمامی پژوهش‌های صورت گرفته ضروری و دارای نوآوری تلقی می‌گردد.

الف) کتاب‌ها

۱. رساله نکاحیه؛ کاهش جمعیت ضربه‌ای سهمگین بر پیکر مسلمین (حسینی تهرانی، محمد حسین، چ دوم، مؤسسه ترجمه و نشر دوره علوم و معارف اسلام، مشهد، ۱۴۲۵ق). این کتاب ضمن مقابله با سیاست‌های کنترل جمعیت، مضرات ناشی از آن را در تمامی ابعاد فرهنگی، سیاسی، فقهی و... به طور گذرا بررسی کرده است.

۲. کنترل جمعیت از دیدگاه اسلام (نادری، فرج الله، چ اول، بوستان کتاب، قم، ۱۳۹۲ش). این کتاب در چهار فصل تدوین یافته است که مباحث مرتبط با موضوع جمعیت چون اشتغال، تقویت نیروی نظامی، نعمت دانسته شدن فرزندان، تشویق به ازدواج، فتاوی فقهای بزرگوار اسلام و... در فصول مختلف آن بررسی شده‌اند.

---

۱. علیی، محمدولی، «تأثیر آموزه‌ها و فتاوی شیعی در رشد و کنترل جمعیت»، فصلنامه شیعه شناسی، ش ۱۲، ۱۳۸۴ش، صص ۱۴۳-۱۷۴.

ب) مقالات

۱. مقالاتی ویژه تغییرات جمعیتی در زمینه علوم انسانی توسط ماهنامه معرفت در شهریورماه ۱۳۹۲ در شماره ۱۸۹ انتشار یافته است که این مقالات بیشتر سیاست‌های جمعیتی ایران و یا مسائل اجتماعی در این زمینه را به طور اجمالی مورد بررسی قرار داده‌اند.

۲. «فرهنگ کنترل موالید در نگاه فقهی و اجتماعی» (عظیم زاده اردبیلی، فائزه سادات و انسیه خدایی، فقه و حقوق خانواده «ندای صادق»، ش ۵۷، ۱۳۹۱ش، صص ۵-۲۷). در این مقاله انگیزه‌های دولت‌های غربی از طرح سیاست کنترل جمعیت در کشورهای اسلامی و نظریه‌های موافقان و مخالفان این سیاست، با تأکید بر مسأله توالد و تناسل در اسلام، ضرورت کثرت جمعیت در ایران ترسیم شده است.

۳. «مطالعه فقهی - حقوقی اولویت‌سنجی اشتغال و خانه‌داری زنان در نظام حقوقی ایران» (عظیم زاده اردبیلی، فائزه سادات و زهرا سادات غمامی، مطالعات حقوقی دولت اسلامی، ش ۲، ۱۳۹۱ش، صص ۳۹-۶۶). این مقاله ضمن بررسی کلیه قوانین حقوقی در رابطه با اشتغال زن، در نهایت خانه‌داری را نسبت به سایر مشاغل اجتماعی برای زنان در اولویت قرار داده است. لذا پژوهشگر خواستار رفع نواقص موجود در قوانین به علت رفع تعارض نقش‌های چندگانه بانوان شده است.

اگرچه کلیه کتب و مقالات مذکور بنابر سیاست جمعیتی موجود، افزایش جمعیت را مورد هدف قرار داده‌اند؛ اما این رساله با دیدی متفاوت و به طور جامع به بررسی این مباحث با توجه به آموزه‌های شریعت اسلام در محدوده قوانین فقهی با هدف واکاوی سیاست‌های جمعیتی بر اساس انتقادات وارد بر قوانین و لوایح موجود جهت ترسیم سیمای صحیحی از وظایف حکومت نگارش یافته است.

بر این اساس پژوهش حاضر در دو فصل تنظیم گردیده است:

در فصل نخست پس از بررسی جایگاه خانواده و توالد و تناسل در اسلام و همچنین تنظیم خانواده، تاریخچه، اهداف و مصادیق آن، حکم تکلیفی فرد مسلمان در مورد استعمال وسایل پیشگیری از بارداری مورد ارزیابی قرار گرفته است؛ که ضمن بررسی آراء فقها به علت اختلاف

نظرات موجود در این باب، ادله مخالفین تنظیم خانواده به علت تناسب بیشتر با قواعد و ادله فقهی، مورد پذیرش واقع گشته است.

سپس در فصل دوم بعد از ذکر تعاریفی از جمعیت و سیاست‌های جمعیتی و انواع آن، سیاست‌های جمعیتی در جهان و ایران مورد بررسی قرار گرفتند و در نهایت با ذکر علل افزایش جمعیت منطبق با ادله فقهی موجود، نحوه سیاست‌گذاری و تدابیر دولت در راستای افزایش جمعیت مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

فصل نخست

حکم تکلیفی فرد مسلمان در تنظیم خانواده

۱-۱ تاریخچه خانواده در اسلام

پس از وقوع انقلابهای اجتماعی و نهادینه شدن اسلام به دست انبیای الهی و سپری کردن کلیه حوادث و رخدادهای موجود بر سر راه این هدف مقدس، نظام خانواده به عنوان نخستین هسته برای بقای نوع انسان به عنوان مروجان اهداف شریعت، به مثابه مقدس‌ترین نهاد اجتماعی که همواره تحت تأثیر دگرگونی‌های موجود در سیر و روند تکاملی دین اسلام در ادوار مختلف تاریخ بوده، لحاظ گردید.

اهمیت و قداست این پایگاه کوچک اجتماعی به عنوان تنها ضامن و حافظ نسل بشر سبب گردید تا همواره بخش قابل توجهی از اندیشه‌ها و چالش‌های ذهنی متفکران و صاحبان خرد در پی حفظ کیان آن از آسیب‌ها و گزندهای زمانه باشد. از این روی بسیاری از اندیشمندان مکاتب سیاسی، اجتماعی و... به دنبال مطالعه و بررسی کلیه تحولات و تغییرات و آثار و پیامدهای مثبت و منفی آن و پیشگیری از بروز آسیب‌های احتمالی بر روی نظام خانواده بوده‌اند.

در همین راستا ازدواج به عنوان نقطه آغازین این پایگاه اجتماعی مورد توجه همه ادیان آسمانی به ویژه شریعت اسلام قرار گرفت؛ چرا که هدف از تشریح نکاح در ابتدای امر چیزی جز تشکیل خانواده و به دنبال آن ایجاد و بقای نسل بشر نبوده است.

به دنبال رهنمودهای ائمه اطهار (علیهم‌السلام) به عنوان راهبران اصلی شریعت اسلام، کلیه رهیویان و رهروان مسیر حق، خانواده را به عنوان واحدی اجتماعی لحاظ کرده که با برقرار نمودن الفاظ و صیغه نکاح بین دو جنس مخالف پدید آمده و فرزندان که حاصل این پیوند شرعی هستند، آنرا تکمیل خواهند کرد.^۱

---

۱. طاهری، حبیب‌الله، حقوق مدنی، ج دوم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم،

۱۴۱۸ق، ج ۳، ص ۵.

۱-۱-۱ تشکیل خانواده در اسلام

پس توجه ویژه شریعت اسلام به عقد نکاح سبب گردید تا آیات و روایات بی‌شماری به این حکم شرعی اختصاص یابد که در ذیل به ذکر آن‌ها می‌پردازیم:

۱-۱-۱-۱ آیات

آیاتی از قرآن کریم در راستای تشکیل خانواده و ترغیب به نکاح مورد توجه شارع حکیم قرار گرفت. از جمله در آیه ۱۸۷ سوره مبارکه بقره^۱ که فرموده است: «آمیزش جنسی با همسرانتان در شب‌ها و روزهایی که روزه می‌گیرید، حلال است. آنها لباس شما هستند و شما لباس آنها...» مقصود از لباس همان جامه‌ایست که انسان به وسیله آن خود را می‌پوشاند و کاربرد این استعاره برای هر یک از زوجین نسبت به دیگری به معنای حفظ آنها از فسق و فجور و اشاعه دادن آن در بین افراد به وسیله ستر و پوشش یکدیگر است، که این هدف جز از طریق نکاح و تشکیل خانواده میسر نخواهد شد.^۲

به همین سبب است که در آیاتی چون ۲۱ سوره مبارکه روم^۳ شارع مقدس چنین فرموده است: «و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند.» در این آیه شریفه از زوجین به عنوان وسیله آرامش یکدیگر یاد شده است؛ به جهت اینکه هر یک مکمل و رافع نواقص دیگری از نظر جهاز تناسلی و یا مودت و محبت موجود در سایه نکاح و تشکیل خانواده می‌باشد.^۴

۱. «أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ...».

۲. طباطبائی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج پنجم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۶۴.

۳. «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ».

۴. طباطبائی، سید محمد حسین، همان کتاب، ج ۱۶، ص ۲۴۹.

از این روی بر اساس آیه ۱۸۹ سوره مبارکه اعراف^۱ این‌گونه فرمود: «او خدایی است که همه شما را از یک فرد آفرید و همسرش را نیز از جنس او قرار داد تا در کنار او بیاساید.»

قداست ازدواج و تشکیل خانواده در حدی است که شارع حکیم در آیه ۳۲ سوره مبارکه نور^۲ بندگان خود را چنین سفارش نمود: «مردان و زنان بی‌همسر خود را همسر دهید و همچنین غلامان و کنیزان صالح و درستکارتان را؛ اگر فقیر و تنگ‌دست باشند، خداوند از فضل خود آنان را بی‌نیاز می‌سازد. خداوند گشایش دهنده و آگاه است.» همان‌گونه که هویداست این آیه کریمه به فراهم کردن مقدمات نکاح ایامی اشاره می‌کند و ایامی جمع (ایم) به معنای اعزاب است که همسری را در اختیار ندارند. همچنین این آیه شریفه علاوه بر مقدمات نکاح مردان و زنان احرار، نکاح عباد و اماء را هم مد نظر قرار داده است؛ چرا که لفظ (صالحین) برای آنان نشانگر شایستگی نکاح آنان در صورتی است که صلاحیت لازم برای زندگی مشترک را داشته باشند.^۳

۱-۱-۲ روایات

ازدواج پایه و اساس نظام خانواده و نظام خانواده سنگ زیر بنای جامعه بشری است. شخصی که ازدواج نکرده به انواع گناهان آلوده می‌شود. اما کسی که ازدواج کند منطبق با روایتی از نبی اکرم (ص) نصف دینش را حفظ نموده است.^۴ از این روی آن بزرگوار چنین فرمودند که هیچ بنیانی در اسلام محبوب‌تر از ازدواج در نزد خداوند نیست.^۵ به اضافه اینکه در جای دیگر به نقل از امام علی (علیه

۱. «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا...».

۲. «وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ».

۳. صادقی تهرانی، محمد، ترجمان فرقان، ج اول، شکرانه، ۱۳۸۸ش، ج ۳، ص ۴۴۰.

۴. حرعاملی، محمد، وسائل الشیعه، ج اول، مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام)، قم، ۱۴۰۹ق، ج ۲۰، ص ۱۷: «مَنْ تَزَوَّجَ أَحْرَزَ نِصْفَ دِينِهِ».

۵. فیض کاشانی، محمد محسن، الوافی، ج اول، کتابخانه امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام)، اصفهان، ۱۴۰۶ق، ج ۲۱، ص ۳۴: «ما بنی بناء فی الإسلام أحب إلى الله من التزویج».